

Isus i Marija u povijesti kulture

Jaroslav PELIKAN, *Isus kroz stoljeća. Njegovo mjesto u povijesti kulture*, s engleskoga preveo Jozo Kraljević, ZIRAL, Mostar 1997., 308 str. + 16 str. s 20 slika Krista od različitih umjetnika.

Jaroslav PELIKAN, *Marija kroz stoljeća. Njezino mjesto u povijesti kulture*, s engleskoga preveo Jozo Kraljević, ZIRAL, Mostar 1999., 283 str. + 16 umjetničkih slika Gospe u boji.

Razumijem želju izdavača da večeras¹ knjige predstavim ja zato što sam bio teološki lektor. Sa zahvalnošću iznosim da je prevoditelj uvažio sve moje primjedbe koje su se odnosile na prericanje teološkog engleskog na teološki hrvatski. Iako sam prije toga duže vrijeme posjedovao Pelikanovu knjigu o nastanku katoličke tradicije,² nisam je trebao u svom egzegetskom radu pa je nisam ni pročitao. Teološka lektura Pelikanove knjige Isus kroz stoljeća bila je izvrsna prilika da se počnem upoznavati s ovim američkim teologom slovačkog porijekla. Tako sam

tijekom ljeta 1997. prikupio osnovne podatke o njemu.³ Rodio se god. 1923. u mjestu Akron, država Ohio, SAD, kao unuk slovačkog pastora koji je sa svojom obitelji doselio u SAD da izbjegne nasilnoj mađarizaciji Slovaka koja je tada provođena u tom dijelu austro-ugarske monarhije. Od kuće govori slovački i srpski,⁴ voli jezike te je pohađao klasičnu gimnaziju u kojoj je uz engleski učio također latinski, grčki, hebrejski i sirijski. Teologiju je doktorirao 1946. god. disertacijom u kojoj je usporedio Lutherovu i Calvinovu reformaciju. Oženjen je s profesoricom latinskog Sylviom Burica i imaju troje odrasle djece. Iako je bio uveden u službu pastora, posvetio se znanstvenom radu s osnovnim uvjerenjem da svi kršćani trebaju uvažavati tradiciju ali ne smiju biti bolesni tradicionalisti. Napisao je 35 knjiga u kojima katolike predstavlja protestantima i protestante katolicima kružeći oko pojma nužne tradicije u Crkvi. Njegova je osnovna teološka teza da tradiciju kršćani trebaju čuvati i obnovljati ali ne podlijevati tradicionalizmu. Od 1955. god. istražuje ideal istine, dobra i lijepote u zapadnoj kulturi pa mnoge svoje članke i knjige posvećuje tim temama. Od 1946. do 1996. bio je profesor na nekoliko

1 Priredeno radi predstavljanja ovih knjiga u Mostaru 26. lipnja 2000.

2 J. Pelikan, *The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1971, 394 str.

3 Usp. natuknicu „Pelikan, Jaroslav (Jan, Jr.)“ u *Current Biography Yearbook 1987*, The H. W. Wilson Company, New York 1987, 431-435.

4 Majka mu se zvala Ana Buzek i bila je rođena u Srbiji.

američkih sveučilišta, ali je najveći dio aktivnih godina proveo na Sveučilištu Yale u New Havenu, država Connecticut, SAD.

I.

Knjiga Isus kroz stoljeća sadrži 18 tema u kojima su obrađene slike ili modeli o Kristu u dosadašnjoj kulturnoj povijesti kršćanstva. Tri su iz razdoblja Novoga zavjeta i apostolskih otaca: Isus je rabin ili učitelj vjere, zatim prekretnica povijesti i svjetlo poganima. četiri su iz razdoblja urastanja kršćanstva u grčko-rimski svijet od 4. do 9. st.: kralj nad kraljevima, kozmički Krist, Sin čovječji, prava slika Boga među ljudima. Pet su iz srednjeg vijeka: Krist raspeti, monah koji vlada svijetom, zaručnik duše, božanski i ljudski uzor, svestrani čovjek. Dva su nastala pod utjecajem Calvinove i Lutherove reforme na kršćanskom Zapadu: Zrcalo vječnoga i Knez mira. četiri su plod vjernih razmišljanja o odnosu između znanosti i vjere te o doprinosu kršćanstva pravdi i slobodi a da kršćanstvo pri tome ne bude silom podržavana državna religija: učitelj zdravog razuma, pjesnik duha, osloboditelj, čovjek koji pripada svijetu. Prigodom jednog ranijeg predstavljanja ove knjige pokazao sam njezinu ekumensku vrijednost.⁵ Pri obradi „modela“ Krista kao idealnog monaha, u 9. poglavlju, Pelikan je dao uvid u pravoslavnu i katoličku monašku duhovnost. U 11. poglavlju obradio je utjecaj Franje Asiškog na reformu Katoličke Crkve u 13. i

14. stoljeću. U 13. poglavlju, naslovljenom „Zrcalo vječnosti“, prikazao je kako je reformacija izbila kao priziv od vlasti institucionalne Crkve na vlast samog Isusa. U 14. poglavlju prikazao je model Isusa kao „Kneza mira“ u vrijeme vjerskih ratova u Europi.

Za naše prilike smatram posebno zanimljivim poglavlje 18., naslovljeno „Osloboditelj“. U njemu Pelikan iščitava osloboditeljske pokrete 20. st. u svjetlu vjere u Krista kao vrhunskog osloboditelja pojedinaca i zajednica: „Osim tradicionalnih portreta Isusa kao uporišta za status quo u Crkvi i državi, postojala je i stalna tradicija da ga ljudi opisuju kao osloboditelja u njegovu i u svim kasnijim vremenima. Tako su ga očito mnogi njegovi suvremenici vidjeli kao onoga koji osporava svaki društveni sustav i poziva ga na odgovornost pred sud Božji. Ali je, prije svega, u devetnaestome i dvadesetome stoljeću taj prorok iz prvoga stoljeća, koji je propovijedao Božju pravdu usmjerenu protiv svih tlačitelja ljudskoga roda, postao Isus osloboditelj“ (str. 270). U tom ozračju navodi reakciju državnih i crkvenih vlasti na roman Dostojevskoga *Braća Karamazovi* te na Tolstojevo *Uskrsnuće*. Skreće pažnju na Gandhijevo iščitavanje Isusove poruke kao poziv na nenasilno mijenjanje svijeta i nadahnutost Martina Luthera Kinga Isusovim Govorom na gori.

Za ljude koji se bave poviješću umjetnosti, bez obzira na njihovu religioznu ili duhovnu orijentaciju, najzanimljivije će biti posljednje

⁵ Usp. M. Zovkić, „Ekumenska vrijednost Pelikanove knjige“, *Vrhbosnensia* 1 (1997), 333-336.

poglavlje, „čovjek koji pripada cijelome svijetu“ (285-301). Žaleći što je kršćanstvo šireno neprimjerenim metodama kao „vjera iz Europe“, smatra da bi bilo krivo „diskvalificirati misije samo kao krinku bijeloga imperijalizma“ (288). Poziva se na primjer katoličkog misionara Riccia u Kini 16. stoljeća (umro 1610. u Pekingu). Navodeći neke protestantske dokumente o preslaganju sadržaja i načina misijskog djelovanja, posebnu pohvalu izriče dokumentima Drugog vatikanskog sabora o stavu prema nekršćanskim religijama (NAE) te zaključuje da su „univerzalnost i posebnost Isusova tako postale predmet raspravljanja ne samo za kršćane u dvadesetome stoljeću nego i za cijelo čovječanstvo“ (str. 301).

Uz brojne knjige o Kristu na hrvatskom koje su objavljene na prijelazu iz drugog u treće tisućljeće kršćanstva,⁶ ova knjiga kršćanskog teologa iz Sjedinjenih Američkih Država odlikuje se sintezom povijesti kršćanskog razmišljanja o Isusu te prikazivanjem Krista u umjetnosti zapadnih i istočnih kršćana. Zato je istinsko obogaćenje teološke literature na hrvatskom.

II.

Svjestan da cjelovita kršćanska vjera ne može zaobilaziti Majku Isusovu tijekom Isusova ministrija i povijesti Isusova pokreta, Pelikan je već pri izradi gornje knjige osjetio potrebu da napiše sličnu knjigu o

Mariji. U knjizi *Marija kroz stoljeća*. Njezino mjesto u povijesti kulture, autor u uvodu kaže da je „Marija bila nadahnuće ljudima više nego ijedna druga žena koja je ikada živjela“. Fenomen Marijinih ukazanja u 20. stoljeću vidi kao reakciju na sekularizam, a razočaranim sljedbenicama feminističke teologije predlaže da prihvate Mariju kao simbol najveće ženstvenosti te izražava radost što u ekumenskom dijalogu kršćansko učenje o Mariji kao i pobožnost prema ovoj najvažnijoj svetici dobiva primjerenu pozornost.

Najavivši da će se u obradi modela o Mariji držati kronološkog redosljeda, autor zatim u 16 poglavlja razrađuje odabrane modele. Prva tri su iz Svetoga Pisma: Mirjam iz Nazareta u Novome zavjetu, Kći sionska na kojoj se ispunjavu proročanstva, Druga Eva koja jamči ljudskost Isusa. Iako nije bibličar, u ovim poglavljima Pelikan pokazuje sjajno poznavanje Svetoga Pisma te povijest tumačenja marioloških tekstova kod crkvenih otaca i istaknutih teologa. četvrto poglavlje posvetio je nazivu „Bogorodica“ (theotokos) koji je opći sabor u Efezu 431. god. službeno dao Majci Isusovoj. Bio je to zaključak prericanja osnovnih istina kršćanstva kategorijama grčke filozofije koji je započeo saborom u Niceju 325. god. kad je Kristu kao utjelovljenoj Riječi Božjoj dan naslov „iste biti s Ocem“ (homoousios). Iz Atanazijeva učenja da „i stvorenje može postati dos-

⁶ Usp. npr. S. Kušar (priredio), *Isus Krist Bogočovjek i Spasitelj*, KS, Zagreb 1997.; T. Šagi-Bunić, *Prema civilizaciji ljubavi. Izbor članaka*, KS, Zagreb 1998.; R. Gibelini: *Teologija dvadesetog stoljeća*, KS, Zagreb 1999.; *Isus 2000 godina povijesti, vjere i kulture*, KS, Zagreb 1999.

tojno vjerskog štovanja ako u njemu prebiva Stvoritelj“ (str. 78) Pelikan kod protestantskih čitatelja stvara podlogu za razumijevanje katoličke i pravoslavne pobožnosti prema Bogorodici.

Za kršćane koji dolaze u dodir s muslimanima veoma je korisno poglavlje „Junakinja Kurana i Crna Gospa“ (str. 81-96). Pelikan s pravom upozorava da u Kuranu nema sure nazvane po Evi koju islam i kršćanstvo priznaju za „majku svih živih“, niti po Hagari, majci Abrahamova sina Jišmaela koji je praotac Arapa. Ima, međutim, poglavlje „Merjema“ ili Myriam o Isusovoj djevičanskoj majci. Ovdje je Pelikan obilno citirao Kuržan a naš prevoditelj preuzima navode iz Korkutova prijevoda koji muslimani u BiH smatraju „textus receptus“.⁷ Iako islam napada štovanje svetaca kao idololatriju, nije istisnuo tradiciju o Isusovoj majci iz svoga učenja. P. vidi u tome podlogu za multikulturalno razumijevanje islama te potrebu poklanjanja dolične „pozornosti na svete slike Marijine u mnoštvu kultura“ (str. 95). Jedna od njih je i „Crna Gospa“ iz Čenstohove koju štuje Ivan Pavao II. kao znak liturgijske i umjetničke inkulturacije.

U poglavlju „Službenica Gospodnja i žena vrsna“ (str. 99-116) Pelikan uspoređuje štovanje Gospe kod pravoslavaca i katolika, ukoliko je ona paradigma za odnos između naravi, milosti i slobode. Alegorijska egzegeza primijenila je na Mari-

ju sliku o „ženi vrsnoj“ iz Izr 31,10 te je učinila metaforom za „Mariju kao ratnicu i pobjednicu, onu koja osvaja i predvodi“ (str. 112). U poglavlju „Ures bogoštovlja i voditeljica nebeskog kora“ izložio je Pelikan teologiju ikona i slika Marijinih: „Kako je borba za prikazivanje Krista na ikonama bila temelj za prikazivanje na ikonama i njegove Majke, njezina je ikona davala opravdanje i za ikone drugih svetaca“ (str. 133). Duhovni pisci i propovjednici nadahnjivali su se Marijom kao uzorom djevičanskog življenja i samoodricanja pa jedno poglavlje posvećuje Pelikan Mariji ukoliko je uzor čistoće i drugih vrлина (str. 137-149). On skreće pažnju da je slika Marije kao Djevice u prvim stoljećima kršćanstva suzbijala pretjeranu spolnost, ali je i slika Marije kao Majke „suzbijala pretjerani asketizma“ (str. 149). U pobožnosti prema Gospi i učenju o Gospi tijekom 12. i 13. st. Pelikan iščitava kao glavne oznake „Gospu žalosnu“ (*Mater dolorosa*) i „posrednicu milosti“ te tome posvećuje deveto poglavlje. Marijinu ulogu prema sv. Bernardu iz Clairvauxa (1090.-1153.) i Danteu (1265.-1321.) obradio je Pelikan u poglavlju naslovljenom: „Lice što najviše nalikuje Kristovu“. Za ove velikane zapadne misli i umjetnosti Marija je arhetip spašenih. Iz tog uvjerenja razvilo se teološko učenje da je Marija spašena već od početka svoga zemaljskog života, time što je izuzeta od istočnoga grijeha, što će za katolike biti

⁷ *Prevod značenja Kur'ana*, preveo Besim Korkut, izd. Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo 1984. Muslimanski izdavački centar Zagreb, Mandalićina 17, priredio je dva izdanja ovog prijevoda u džepnom formatu (posljednje 1993.).

definirano kao dogma vjere 1854. god.

Kako su reformatori gledali na ulogu Marije i kako je danas gledaju protestanti? Pelikan je obradio to pitanje u poglavlju jedanaestom, naslovljenom: „Uzor vjere u Riječ Božju“ (str. 185-199). Calvin i Luther sa svojim kasnijim sljedbenicima smatrali su da su euharistiji dali pravo mjesto oslobodivši je srednjovjekovne „sakramentalne magije“ te da su i Mariju vratili na njezino pravo mjesto istaknuvši je kao uzor vjere, ali na liniji svoga teološkog načela sola Scriptura, sola fide. Međutim, izvan teologije i liturgije, u slikarstvu i poeziji nastavljeno je nekofesionalno štovanje Gospe: „U umjetnosti i poeziji Marija i dalje imala mjesto u srcu onih koji iz doktrinalnih razloga nisu sudjelovali u njezinu tradicionalnom štovanju. Tako se dogodilo da je Navještenje od Fra Angelica urađeno za dominikanski samostan svetog Marka u Firenci, jedna od dvije ili tri slike koje su najviše pomogle protestantima, ali i katolicima, da se s ljubavlju sjećaju svete Marije“ (str. 198). Ovdje Pelikan citira djelo nekatoličkog autora Owena Chadwicka iz 1996. god.

Jedno poglavlje posvetio je Pelikan Goetheovu promatranju Marije kao vječnog ženska u plemenitom smislu riječi, jer njegov Faust počinje u Velikom tjednu a završava u raju vizijom Marije. Mariji se utječe Geotheova Gretica kao žena pokajnica, potrebita milosti.

U poglavlju 13., naslovljenom „Žena obučena u sunce“ (str. 219-233), Pelikan istražuje fenomen Ma-

rijinih ukazanja u 19. i 20. st. kao reakciju na sekularizaciju s kojom često dolaze razuzdanost i zlodjela. Opreznu reakciju mjesnih župnika i klera na takve doživljaje pojedinaca ili skupina Pelikan tumači kao pastoralni i poglavarSKI odgovor na nešto što je svojevrsni dvosjekli mač: „Jer, s jedne strane ta su ukazanja doista služila kao oružje u pokatkad pozadinskoj borbi Crkve protiv njezinih modernih neprijatelja. Francusku Voltairea i Diderota sve su strane na kraju osamanestog stoljeća možda vidjele kao žarište racionalizma i uporište ateizma. Ali će tu upravo racionalističku, ateističku Francusku Djevica nekoliko puta počastiti svojom nazočnošću tijekom sljedećeg stoljeća... Ali s druge strane u tome je bilo i mnogo dvosmislenosti Marijinih ukazanja. Izgledalo je da je autoritet župnika u ispovjedaonici, pa čak i ozbiljnost njegova slavljenja svete mise na mjesnom oltaru blijede u beznačajnost u usporedbi s dramatičnim pozivom osobnog ukazanja nikog drugog nego Majke Božje...“ (str. 229-230). Element čudesnoga privlačio je hodočasnike i tako su nastajala brojna svetišta. Pelikan navodi dokument Svetog Oficija iz 1978. god. o kriterijima za ispitivanje autentičnosti doživljaja vidjelaca i razumije oprez službene Crkve. Imajući na umu da crkvene vlasti neka ukazanja, nakon ispitivanja, proglaše nadnaravnim, Pelikan zaključuje da je „vjerovanje u Marijina ukazanja češće puta bilo nametnuto odozdo na crkvene vlasti u nekoj vrsti demokratskog procesa“ (str. 232) i pri tome upućuje na Newmanovo uče-

nje o osjećaju ili osjetilu vjere kod svih krštenika (*sensus fidei*).⁸

Pelikan s pravom ističe da je na Zapadu nauk o istočnom grijehu bio povezivan s Marijinom ulogom u povijesti spasenja pa dogmu o Marijinu bezgrješnom začecu, koja je stoljećima vjerovana a proglašena tek 1854., povezuje s tim naukom. Ovoj dogmi posvetio je poglavlje 14, skrećući pomno pozor čitatelja da je Marija djevičanski začela Isusa, ali začeta u vjerničkom braku bez istočnog grijeha. U tom poglavlju upućuje na latinsko djelo hrvatskog mariologa Karla Balića o Marijinu bezgrješnom začecu iz 1941. god.

Papa Pio XII. proglasio je 1. studenog 1950. dogmu o Marijinu uznesenju u nebesku slavu da ovu istinu vjere poveže s istinom o uskrsnuću mrtvih. Pelikan tome posvećuje petnaesto poglavlje uspoređujući pravoslavne ikone o Marijinu „usnuću“ i zapadnu teologiju o njezinu uznesenju. U ovom poglavlju donosi pregled saborskog učenja o Mariji u otajstvu Crkve te priznaje da je velik dio građe u svojoj knjizi složio „u duhu tih načela“ (str. 264). Posljednje poglavlje naslovio je: „Žena svih razdoblja i svih razloga“ (str. 267-276) te tvrdi da povijest zapadne duhovnosti i pobožnosti možemo razumjeti ako posvećujemo dostatnu pažnju Marijinoj ulozi. Ovdje se dotiče marijanske mistike i ponovno vraća na svjetlo koje Marija pruža za značenje žena u Crkvi i svijetu: „U izvjesnoj mjeri koju su mnogi zanemarivali, objašnjenja o

Mariji ili prikazi nje u riječi i slici mogu nam mnogo reći o tome kako je shvaćano 'žensko'. Zajedno s Evom, s kojom je često stavljana u opreku kao druga Eva, ona je pružala građu za neke od najboljih i za neke od najgorih u toj raznolikoj povijesti“ (str. 271). Pelikan je veoma svjestan da se i brojne kršćanke suprotstavljaju prenaglašenom idealu žene samo kao djevice i majke, ali je duboko uvjeren da istinsko štovanje i proučavanje Majke Isusove može samo pridonositi istinskom položaju žene.

U obje knjige Pelikan utkiva razvoj kršćanske misli o Kristu i nje-govoj Majci u povijest umjetnosti. Zato bi bilo veoma zanimljivo da neki povjesničar umjetnosti, koji poznaje osnove kršćanske teologije, knjige pročita i prikaže. One nisu namije-njene samo studentima teologije i vjeroučiteljima, ali od čitatelja traže dobar stupanj humanističke nao-brazbe te zanimanje za povijest religijskih i umjetničkih gibanja. Hrvatsko izdanje ovih knjiga sma-tram istinskim obogaćenjem na području teološke literature. Izdava-njem ovih knjiga u godinama pri-prave za ulazak u novo tisućljeće krš-ćanstva, izdavač je doprinio bogatoj ponudi djela iz kojih zainteresirani čitatelji mogu vidjeti što je utjelovl-jenje Sina Božjega značilo u povijesti svijeta te što bi nama kršćanima tre-balo značiti u novom tisućljeću.

Mato Zovkić

⁸ Slušao sam izlaganje dr. Bonaventure Dude na simpoziju „Aktualnost predaje“ u Splitu 6. studenog 1999. Govorio je o svom sjećanju na dr. fra Karla Balića te u tom kontekstu obrazložio zašto bi teološki izraz *sensus fidei* trebalo prevoditi s „osjetilo vjere“ a ne „osjećaj vjere“.